

νης¹, τὸν δὲ Πᾶνα ἠρμήνευσεν ὡς συμβολίζοντα τὸν πανικὸν ὑπὸ τοῦ ὁποίου κατελήφθησαν οἱ Γαλάται κατὰ τὴν μεγάλην νίκην τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ (277 π.Χ.)². Ἐπειδὴ ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ Φιλίππου δὲν δύναται νὰ ἀπέχη πολὺ τῶν χρόνων τῆς καταστροφῆς τοῦ Ἱεροῦ, αἱ δύο τελευταῖαι δεκαετίαι τοῦ 3^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ μάλιστα ἡ προτελευταία (219-210 π.Χ.) εἶναι ἀσφαλῶς ὁ χρόνος τῆς κατασκευῆς τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ προπύλου. Μὲ τὴν χρονολόγησιν ταύτην συμφωνοῦν ἡ μορφή τοῦ κιονοκράνου καὶ τῆς ἰωνικῆς βάσεως, τῶν ὀλίγων κεραμεικῶν εὐρημάτων (σ. 107-8), ἡ τεχνικὴ τῆς καλύτερον σφζομένης κρηπίδος τοῦ προπύλου, μαρτυροῦσα εἰσέτι ἐπιμελῆ ἐργασίαν τῶν καλῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, ὅπως καὶ αἱ ἀρμονικαὶ ἀναλογίαι τοῦ ἐσωτερικοῦ, περὶ τῶν ὁποίων ἐκτενῶς εἶς τὸ κεφάλαιον Θ.

Δ'. ΑΙ ΝΕΩΤΕΡΑΙ ΜΕΤΑΣΚΕΥΑΙ ΤΟΥ ΙΕΡΟΥ

Ἐπερὶ τὸ βόρειον τοῖχον τοῦ σηκοῦ τοῦ τετραστύλου ναοῦ ἀπεκαλύφθη κατὰ τὴν ἀνασκαφὴν σειρὰ ἐξ ὀκτῶ ὀρθογωνίων λίθων, διαστάσεων $0.45 \times 0.85 \times 0.40$ μ., βαίνουσα ἐφ' ὀλοκλήρου τοῦ πλάτους τοῦ τετραστύλου ναοῦ (εἰκ. 24). Τὸ γεγονός, ὅτι μεταξὺ τῆς στρώσεως ταύτης καὶ τοῦ θεμελίου τῆς Β. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ μεσολαβεῖ στρωμα γῆς, ὕψους 0.30 μ., μαρτυρεῖ ὅτι οἱ λίθοι εἶχον τοποθετηθῆ ἐκεῖ μετὰ τὴν ὀρθογωνίαν ἐγκατάλειψιν καὶ ἐρείπωσιν τοῦ Ἱεροῦ³. Ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιφανείας τῶν τοίχων τοῦ σηκοῦ καὶ τοῦ ἀδύτου καὶ ἐντὸς τῶν ἐπιχώσεων τούτου ἀνευρέθησαν κατὰ τὰς παλαιότερας καὶ προσφάτους ἀνασκαφὰς πολλὰ τεμάχια ἀσβεστοχρισμάτων⁴, τὰ ὁποῖα ἐκάλυπτον, ὡς φαίνεται, τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιφάνειαν τῶν τοίχων.

Ἀνεξακρίβωτος τυγχάνει ἡ σημασία σειρᾶς μεγάλων λίθων, μήκους 7.60 μ., κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ τετραστύλου ναοῦ (πίν. 2 Γ₂ Γ'₂, εἰκ. 82 δεξιᾶ), ἀρχομένη ἐκ τῆς ΝΑ. γωνίας καὶ ἀπολήγουσα ὀλίγον βορειότερον τοῦ στυλοβάτου τῆς

¹ Τὸ Θέρον κατὰ τὸ φθινόπωρον δὲν ἦτο μόνον πληρῆς σιτηρῶν, ἀλλὰ καὶ πολλῶν ἄλλων ἀγαθῶν ἐνεκα τῶν προσεχῶν ἐνιαυσίων ἐορτῶν, τῶν Θερμικῶν (ΠΟΛΥΒ. V 8, 5. F. WALBANK, Commentary on Polybius, σ. 576. Περὶ τῆς θεοσεβείας τοῦ Φιλίππου, ΠΟΛΥΒ. XVIII 1. 7). Περὶ τῆς θρησκευτικῆς πολιτικῆς τοῦ βασιλέως εἰς πολλὰ ἱερά, F. WALBANK, Philip V, σ. 267 κ.εξ.

² F. WALBANK, Commentary, ἔ.ἀ. ἰδὲ καὶ P. FRANK, Jahr. Num. Geldgesch. 7, 1956, σ. 90-91, τὸν αὐτὸν, AA 1958, σ. 58, ἐνθα ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία, ὁμοίως A. B. BRETT, Athena Alkidemos of Pella, σ. 55-72, πίν. XII, 14-15, ἰδίᾳ σ. 63. HEAD HN², 1911, σ. 231, εἰκ. 144. H. GAEBLER, Die antiken Münzen Nordgriechenlands III, πίν. XXXIV, 1-2.

³ Ἡ καταστροφὴ καὶ ἡ ἐξαφάνισις τοῦ ἀρχαίου Ἱεροῦ πρέπει νὰ ἀποδοθῆ ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῶν Χριστιανῶν καὶ εἰς τὴν περισυλλογὴν τοῦ μολύβδου τῶν συνδέσμων τῶν λίθων. Τὸ τελευταῖον τοῦτο δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ἐκτὸς

τριῶν συνδέσμων ἐπὶ τῆς Α. πλευρᾶς τοῦ ναῖκου, οὐδεὶς ἄλλος σύνδεσμος διεσώθη κατὰ χώραν. Ἀκόμη καὶ οἱ δύο σύνδεσμοι σχήματος διπλοῦ ταῦ τῆς ὑπὸ τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπίχωσησιν Β. πλευρᾶς τοῦ σηκοῦ εἶχον ἀποσπασθῆ πολὺ πρὸ τῆς τοποθετήσεως τῶν 8 ὀρθογωνίων λίθων (εἰκ. 22). Ἐντὸς τῶν χωμάτων τούτων εὐρέθησαν θραῦσμα ἀνθεμωτοῦ ἡγεμόνος καλυπτῆρος ἑλληνιστικῶν χρόνων, δύο χαλκᾶ νομίσματα τῶν χρόνων τῆς Δημοκρατίας (234/3 - 168/7 π.Χ., α': κεφαλὴ Διὸς ἀριστερᾶ, β': κεραυνός, ΑΠΕΙ-ΡΩΤΑΝ). Βαθύτερον ἐπὶ τοῦ στερεοῦ, ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ λίθου Β' 6 (πίν. 2), ἦτοι ἐντὸς τῆς θεμελιώσεως, ἀνεύρομεν τὸ ἀνωτέρω μνημονευθὲν χαλκοῦν νόμισμα τῶν χρόνων τοῦ Πύρρου, (κεραυνός, Β(ασιλῆως), μονόγραμμα τοῦ Πύρρου, ὅπερ συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν χρονολόγησιν τοῦ πρώτου ἑλληνιστικοῦ οἰκοδομήματος εἰς τοὺς χρόνους 297 - 274 π.Χ.

⁴ Τοιαῦτα λείψανα εἶχε παρατηρήσει καὶ παλαιότερον ὁ Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΠΑΕ 1930, σ. 54, 1931, σ. 84.

ΒΑ. στοᾶς. Ἐπειδὴ οἱ λίθοι, ἐπὶ μιᾶς σειρᾶς τοποθετημένοι, προέρχονται ἐκ τοῦ τετραστύλου ναοῦ, διότι ἐφ' ἑνὸς τῶν λίθων διακρίνονται αὐλακες συνδέσεως, ὁμοίαι ἀκριβῶς πρὸς τὰς αὐλακας τοῦ ἐλληνιστικοῦ ναοῦ, ἔπεται ὅτι οὗτοι ἐτοποθετήθησαν ἐκεῖ μετὰ τὴν διάλυσιν τοῦ ναοῦ εἴτε ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν εἴτε ἴσως ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀνασκαφῶν.

Μεταβολὴ ἐπῆλθεν εἰς τὸν πρὸ τῆς προσόψεως τοῦ οἰκοδομήματος χώρον καὶ κατὰ τὸ δυτικῶς τοῦ προπύλου τμήμα, ἔνθα τὰ βᾶθρα 2-4, πρὸ τῶν ὁποίων κατεσκευάσθη τοῖχος ἀναλημματικὸς σχήματος Γ, μὲ μήκος πλευρῶν 4.35 μ. καὶ 1.80 μ. (εἰκ. 67 καὶ 70). Κατεσκευασμένος μὲ ἀκανονίστους λίθους τυχαίως ληφθέντας¹ καὶ μὲ χρῆσιν ἀσβέστου, ὡς συνδετικῆς ὕλης, ὕψους 1.05 μ. καὶ πάχους 1.05 μ., πατεῖ κατὰ μὲν τὸ δυτικὸν πέρασ ἐπὶ τοῦ βᾶθρου 4, ἀνατολικῶς δὲ φαίνεται ὅτι συνεδέετο ἀρχικῶς μὲ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ προπύλου, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἀφίσταται σήμερον 1.90 μ. Τὸ τοιχάριον, ἐξαφανίσαν τὸ βᾶθρον 4 καὶ ἀσφαλῶς τὰ 2 καὶ 3, ἐπεῖχε θέσιν ἀναλημματικοῦ τοίχου, διὰ τὴν συγκρατῆ τὰ μεταξὺ τούτου καὶ τῆς προσόψεως τοῦ κτηρίου χώματα, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεκαλύφθησαν τὰ ἀχρηστευθέντα κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους βᾶθρα 2-4. Τὸν ἀναλημματικὸν χαρακτήρα τοῦ τοίχου δεικνύει ἐπίσης καὶ ἡ ἀμελής κατασκευὴ τῆς πρὸς τὸ οἰκοδόμημα πλευρᾶς ἐν σχέσει πρὸς ἐξωτερικὴν. Ἡ κατασκευὴ τούτου, ὡς ὑποθέτουσα τὴν ἀχρηστευσιν τῶν βᾶθρων 2-4, εἶναι ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἐὰν μὲ τὴν ρωμαϊκὴν κατάκτησιν (168/7) ἐβλάβη αὐτὸ τοῦτο τὸ οἰκοδόμημα τῆς λατρείας, ὅπως ἐπυρπολήθη καὶ τὸ ἐλληνιστικὸν θέατρον, περὶ τούτου οὐδεμίαν ἔνδειξιν παρέσχον αἱ ἀνασκαφαί.

Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ ΣΤΡΑΒΩΝΟΣ τὸ Ἱερὸν διήρχετο πάντως ἡμέρας παρακμῆς, ἀποτέλεσμα τῆς ἐρημώσεως καὶ τῆς πτωχείας ἐκ τῆς καταστροφῆς ὑπὸ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεῶνων τοῦ Αἰμιλίου Παύλου². Ἀλλὰ κατὰ τὸν 2^{ον} μ.Χ. αἰ. ὁ ΠΑΥΣΑΝΙΑΣ (I 17.5) χαρακτηρίζει τοῦτο *ἄξιον θεᾶς*. Μεταξὺ λοιπὸν τοῦ τέλους τοῦ 1^{ου} π.Χ. αἰ. καὶ τῶν μέσων τοῦ 2^{ου} μ.Χ. αἰ. τὸ πανάρχαιον κέντρον λατρείας εἶχεν ἀνοικοδομηθῆ σημαντικῶς, ὥστε νὰ προκαλῆ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ περιηγητοῦ. Τὴν ἀνασυγκρότησιν καὶ ἀκμὴν τοῦ Ἱεροῦ ὑποθέτει ἐπίσης ἡ κατὰ τὸ ἔτος 132 μ.Χ. πιθανῶς ἐπίσκεψις τοῦ Ἀδριανοῦ³. Τοῦτο ἐπεβεβαιώθη ἐσχάτως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τοῦ ἐλληνιστικοῦ θεάτρου, διὰ τῶν ὁποίων διεπιστώθη ἡ μεταβολὴ τῆς ὀρχήστρας εἰς ἀρέναν πιθανώτατα κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου καὶ ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν μέσων περιῖπου τοῦ 3^{ου} μ.Χ. αἰ., μνημονευομένης ὑπὸ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ΤΟΥ ΕΞ ΑΓΚΩΝΟΣ⁴.

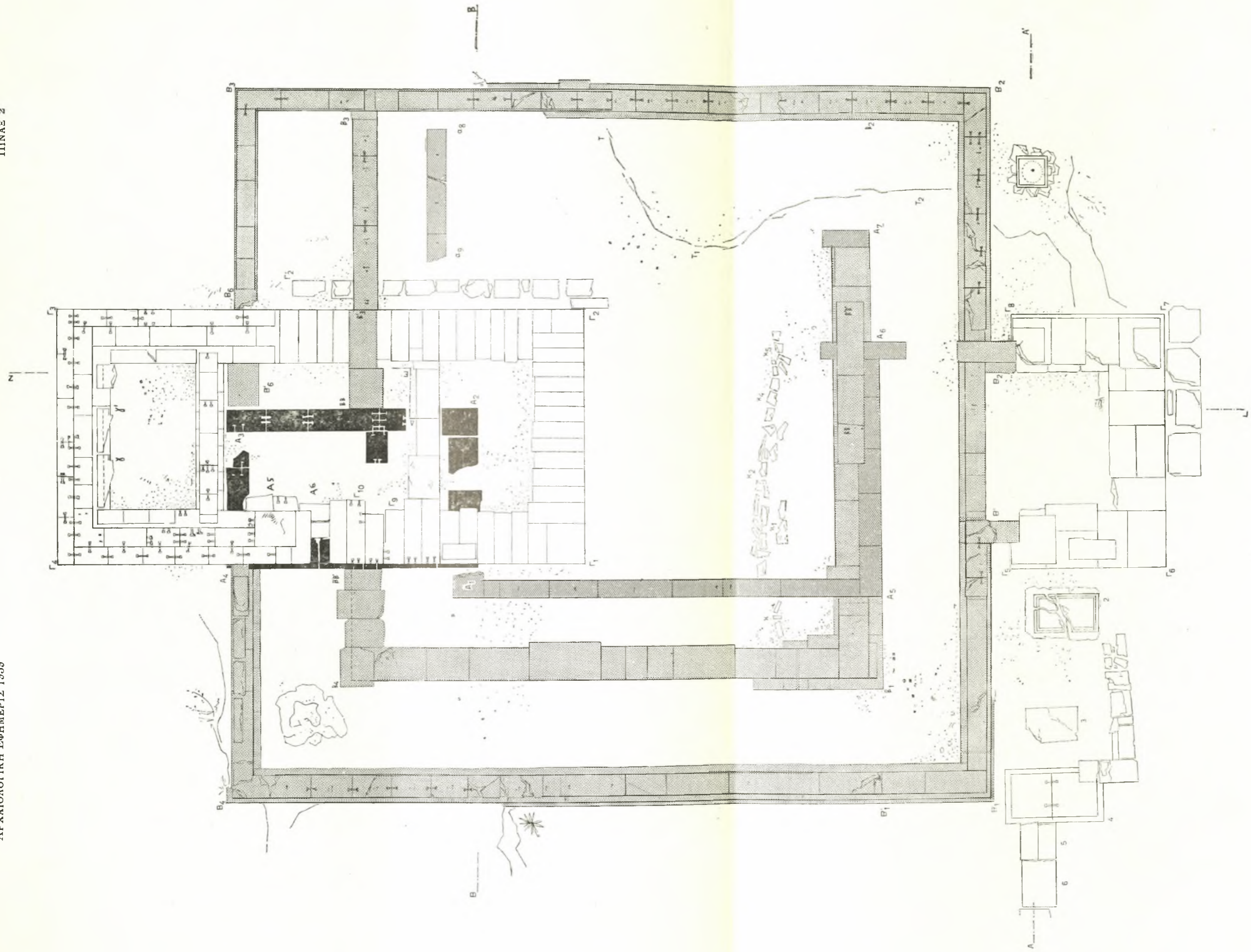
¹ Μεταξὺ τῶν λίθων εἶναι ἐντειχισμένη καὶ κυβικὴ λιθίνη βᾶσις μὲ ὀρθογώνιον ἐγκοπὴν πρὸς ἔδρασιν λιθίνης ἐπιγραφῆς.

² ΣΤΡΑΒ. VII 7.9 (327).

³ Ἰδὲ σχετικῶς ΖΙΕΗΝ, RE I, στ. 512 (CIG 1822).

⁴ Ἡ ἀνοικοδόμησις τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀρείου Διὸς τῆς Πασσαρῶνος ἐγένετο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους, Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, ΠΑΕ 1952, σ. 311. Σ. ΔΑΚΑΡΗΣ, Ἀφιέρωμα εἰς τὴν Ἡπειρον, σ. 66 καὶ σ. 79-80. Ἐπίσης ἡ ἐνεπίγραφος βᾶσις τῆς Λιβίας, συζύγου τοῦ Αὐγούστου, ἀποτελεῖ ἔνδειξιν περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος τοῦ Αὐγού-

στου καὶ τῆς συζύγου του ὑπὲρ τοῦ Ἱεροῦ. Περὶ τῆς μετατροπῆς τοῦ θεάτρου εἰς ἀρέναν, Σ. Ι. ΔΑΚΑΡΗΣ, ΑΔ ἔ.ἀ. 35 ἔξ. Προσωρινὴν δημοσίευσιν τοῦ κειμένου τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ ΚΥΡΙΑΚΟΥ ἰδὲ ἐν BCH 84, 1960, σ. 744-45. Πρβλ. καὶ P. FRANKF, Die antiken Münzen, σ. 30, ὑποσ. 17, πίν. 58, 4. O. RIEMANN, BCH 1, 1877, σ. 294 (89). C. CARAPANOS, Dodone, σ. 158. REISCH, RE I, στ. 1213-14, ἐν λ. Dodona. Τὰ ὑπὸ τοῦ ΔΟΥΚΙΑΝ. Ἰκαρομένιπος 24, περὶ τῆς παρακμῆς τοῦ Ἱεροῦ λεγόμενα στεροῦνται ἐπομένως πραγματικῆς σημασίας.

Κάτοπις ύπαρχούσης καταστάσεως τῆς ἱερᾶς οἰκίας.